

LAZA KÖZÖSSÉGEK ÉS MŰVÉSZETI GYAKORLAT

Kéri Rita

keririta@yahoo.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2016.3.65

Absztrakt

A kreativitás elvének dinamikái különös jelentőséget kapnak az olyan kultúraközi helyzetekben, ahol eltérő háttérrel érkező résztvevők lépnek egymással interakcióba, és kezdeményeznek valamilyen közös cselekvést, együttműködést. Legutóbbi terepkutatásomat ilyen, általam mesterségesen generált helyzetekben végeztem: közös irányított művészeti gyakorlatokba vontam be különböző nemzetiségű Magyarországon élő bevándorlókat. Vizsgálódásaim motivációja annak feltárása, hogy különböző kommunikációs dinamikák miképpen hatnak, hogyan befolyásolják az emergens kooperáció formáit az ilyen helyzetekben. A terepmunka során megvalósult akció képzőművészeti eszközöket mozgósít, és épít korábbi terepkutatásaim és elméleti vizsgálódásaim eredményeire. A jelen cikkben ennek az akciónak a hátterét, a gyakorlatok releváns aspektusainak kvalitatív leírását és azok kommunikációelméleti vonatkozásait ismertetem. Amellett érvelek, hogy a vizuális alkotás sajátos szerepet tölthet be a nagyfokú bizonytalansággal jellemezhető kooperációs helyzetekben, a vizuális jelek azon tulajdonságának köszönhetően, hogy támogatják a határozatlan, képlékeny jelentéseket, és így segítik a különböző kooperációs keretek közötti átmenetet.

Kulcsszavak

kreativitás, kooperáció, koordináció, művészeti gyakorlat, migránsok

LOOSE COMMUNITIES AND ARTISTIC PRACTICE

Rita Kéri

Abstract

The principle and dynamics of creativity become especially important in intercultural situations where participants with diverse backgrounds interact and initiate joint action. My latest field study was conducted in such situations: I involved immigrants of different nationalities in joint, mediated art activities. My goal is to explore the way different communication dynamics influence the forms of emergent cooperation under these circumstances. The action I have implemented in the current field study mobilizes methods and tools of the visual arts, and builds on results of my former field and theoretical research. The abstract framework that I developed for quantitative analyses is utilized in a real life situation. My approach leads to a particular cooperation dynamics, and in turn provides further input for theoretical studies. Here I present the background of this action, a qualitative account of the exercises and their relevance for communication theory. I reason that visual tools can play a special role in situations of emergent cooperation with high degree of uncertainty, owing to their potential for conveying poorly defined, flexible meaning, and thereby facilitate transition between different cooperation frameworks.

Keywords

creativity, cooperation, coordination, art practices, migrants

LAZA KÖZÖSSÉGEK ÉS MŰVÉSZETI GYAKORLAT

Kéri Rita

Jelen írás kiindulópontjául egy civil közösségi projekt formájában megvalósult gyakorlat szolgál. A projekt olyan képzőművészeti eszközökön alapuló módszert mozgósít, melynek kidolgozásában kulcsfontosságú szerepet kaptak korábbi kommunikációs szempontú terepmegfigyeléseim, ezek elemzése és reflektált feldolgozása.

Vizsgálódásaimat a gyakorlati alkalmazások keresése mellett általános elméleti érdeklődés vezeti. Ennek a fókuszában az a kérdés áll, hogy a kommunikáció mely adottságai hogyan befolyásolják az emergens kooperáció alakulását olyan helyzetekben, ahol a keretek, normák, közös tudás nem jól definiáltak vagy kialakulatlanok, és nem beszélhetünk jól körülhatárolható csoportról, vagy nem érdemes az adott helyzetet ezen a módon megragadni. Ebbe a jól definiált, ugyanakkor tágran értelmezett körbe a társadalmi jelenségek széles köre fér bele. Eltérő kulturális vagy szakmai háttérű résztvevők bevonásával zajló, közös cél megvalósítására irányuló együttműködésektől a tudásmegosztás színterein folyó közös tevékenységekig, akár a formális oktatás helyszínein, akár más helyzetekben.

A cikkben bemutatott gyakorlat tehát egyben iskolapélda, melyet ezen elméleti megfontolások, következtetések és gyakorlati implikációik szemléltetésére használok.

A kutatás tágabb kontextusa, módszer

Az a nagyobb ívű kutatás, melybe az itt ismertetett eredmények illeszkednek, lényegében a megalapozott elmélet módszerét követi (Glaser 1965). Résztvevő megfigyelésen alapuló elemzéseivel a kooperáció dinamikáinak elméleti megközelítéseit kívánja informálni. A téma természetéből adódóan a vizsgálódás eredményeit és észrevételeit a már rendelkezésre álló, a jelenség legáltalánosabb magyarázatára és axiomatikus megragadására törekvő diszciplínák eredményeinek és aktuális kérdéseinek tükrében fogalmazza meg. A kooperáció jelenségének játékelméleti modelljeit az utóbbi évszázadban egyre szélesebb körben használja a közgazdaságtan, az evolúciós pszichológia és a szociálpszichológia mind szimulációs vizsgálatokban, mind viselkedéses kísérletekben. A modell nyilvánvaló előnye, hogy gazdaságos, jól definiált, axiomatikus megragadását adja különféle élethelyzeteknek, melyeket leírni hivatott. Alkalmos kiindulópontot szolgáltat az elméletalkotásra és a fogalmi keretek folyamatos csiszolására. Ugyanakkor a modellt alkalmazó diszciplínákon belül is megfogalmazódnak kritikák a hiányosságaival kapcsolatban, és több szerző is kiemeli, hogy a modell nem szolgál magyarázattal arra, hogy a viszonylag stabil társadalmi helyzetekben érvényes kooperációs stratégiák és koordinációs eszközök kialakulásában milyen dinamikák játszhatnak szerepet (Binmore 1994, Gintis 2009).

Néhány észrevétel a kooperáció elméleti megközelítéseivel kapcsolatban

A kooperációval foglalkozó diszciplínák közül a játékelméleti alapú közgazdaságtan, evolúciós pszichológia és szociálpszichológia megközelítéseit elemezve adódik néhány, az emergens kooperáció esetei szempontjából releváns észrevétel. Ezen diszciplínák mindegyike a maga sajátos perspektívájából, és az ebből fakadó sajátos alapállással tekint a kooperációra. Magyarázatainkban a normativitás vagy a csoporthoz tartozás elveire hivatkoznak: abból az előfeltevésekből indulnak ki, hogy adottak a kooperáció választását meghatározó keretek, normák, vagy, hogy maga a kooperáló csoport körülhatárolható, érveléseik az ilyen alapon szerveződő, kooperációs döntéseket támogató evolúciós adaptációk elveit ismertetik. Elemzéseikben többek között a csoportidentitás jeleinek olvasása, a sztereotípiák, a normatív alapállás, a morál, a vezető szerepe mentén magyarázzák a kooperáló csoport választását, illetve a kooperáció vagy dezertálás melletti döntést adott potenciális kooperáló partnerek esetében. (Kurzban és Neuberger 2005, Krebs 2005, Wilson 2007, Gintis 2009, van Vugt 2012)

Miért problematikus az emergens kooperáció?

Az evolúciós pszichológia a csoport- és normaképződést olyan evolúciós vívmánynak tekinti, amely a humán kooperációs helyzetekben hasznos koordinációs eszköznek bizonyul. Olyan gazdaságos megoldások a kooperáló partnerek és eljárások kiválasztásához, melyek lerövidítik az ilyen döntésekhez szükséges kognitív feldolgozást (Simon 1982, Good 1988). Ha rendelkezésre állnak az azonos normák mentén kooperáló csoport tagjainak felismerésére szolgáló jelek, könnyebb egyfelől kiszűrni, kik lesznek a kooperációra hajlamos partnerek, másfelől pedig megválasztani vagy kialakítani a kooperációs eljárásokat.

A hozott, a szocializációban belsővé tett norma és csoport tehát egyfajta gravitációs erőt fog képviselni a közösségi helyzetekben: nagyobb valószínűséggel, nagyobb bizalommal választjuk az ismerős együttműködési eljárásokat és a saját csoport tagjait. Az ilyen elvekre hivatkozó magyarázatok tehát, ahogy korábban utaltam rá, várhatóan jól magyaráznak bizonyos, stabil társadalmi körülmények között megfigyelhető kooperációs jelenségeket és dinamikákat.

Ha nem adott a viszonylag homogén kulturális (etnikai, szakmai, szervezeti stb.) háttérű kooperáló csoport, lokális szinten problematikus lehet az egyéni és közös perspektívák, horizontok kezelése (Horányi 2009), és akár az ilyen különbségek mint problémaforrások felismerése is.

Kommunikációs szempontú megközelítés és elemzési keret

Terepkutatásaim során olyan egységes kommunikációs alapú szempontrendszer szerettem volna találni, mely egyfelől felismeri a játékelméleti alapú megközelítésekkel jól magyarázható helyzeteket, másfelől túlmutat a megközelítés fent vázolt korlátain. Olyan elemzési keretet szerettem volna felvázolni, mely alkalmas a változás, az átmenet és a nem szükségképpen csoport vagy norma elvű kooperációs dinamikák leírására. A keret kialakításában terepmegfigyeléseimen és a kooperáció és kommunikáció kapcsolatát firtató kommunikációelméleteken (pl. Grice 1975, Sperber és Wilson 1986, Clark és Brennan 1991, Tomasello 2008, Horányi 2009) kívül olyan elméleti megközelítésekre építettem, melyek a kreativitás (Csíkszentmihályi 1998, 1999, Csíkszentmihályi és Sawyer 1995, Eysenck 1994), az átmeneti helyzetek (Turner 1969), az egyéni világok és publikus reprezentációk, közösségi szemantikák közötti átjárás (Schulze 2000, Polányi 1994) elveinek feltárására vállalkoznak. Az így kialakított megfigyelési és elemzési szempontok alapjául szolgáló összefüggésekről és empirikus megfigyelésekről bővebben írok itt: Kéri (2016b).

Hogy inkább átmeneti vagy inkább stabil dinamikájú helyzettel van dolgunk a közös tudásstruktúrák és kooperációs módok tekintetében, az legáltalánosabban a kommunikációs aktusok és személyközi interakciók azon aspektusában ragadható meg, hogy milyen gyakran és milyen módokon történik az egyéni perspektívák igazítása közös horizontokhoz (Horányi 2009). Az egyéni kreativitás irodalmából kölcsönzött fogalompárral élve, azt a csoportos dinamikákra kiterjesztve beszélhetünk divergens és konvergens tendenciákról, megfigyelhetjük, milyen dinamikákat alakít e kétféle folyamat összjátéka. A kvalitatív leírást informáló partikulárisabb szempontok lehetnek a privát világok mozgósításának stratégiái, az ezeket megjelenítő megnyilvánulások, reprezentációk forrása; a privát világok és nyilvános reprezentációk közötti kapcsolódások keresésének stratégiái, módjai; a megjelenített perspektívák sokfélesége, összetettsége; közös, általános vagy egyéni perspektívák dominanciája; az ellentmondások, összemérhetetlenség kezelésének stratégiái; a rend irányába, a kognitív terhelés csökkentése felé mutató stratégiák és eszközök; a tartalmak hordozhatósága; a jelentések és viszonyok állandósága vagy flexibilitása. Ezek a kommunikációs dinamikák, tendenciák és stratégiák megfigyelhetők a verbális és nonverbális dimenziókban, és informálhatnak az adott szintéren várható kooperációs dinamikákról és potenciálról. Nagyon általánosan azt mondhatjuk, hogy a perspektívák sűrű, feszes illesztése valamely közös horizonthoz a stabilizáló, csoportelví, normatív dinamikának felel meg, és az egyéni és közös világok közötti könnyű, ugyanakkor szűkítő, korlátozó átjárást eredményez. Az ilyen dinamika várhatóan támogatja az ismert, visszatérő problémák megoldásában való együttműködést, ugyanakkor nehezíti az új, ismeretlen problémákra való kooperatív reagálást. Laza illeszkedés, sokféle perspektíva komplex mutatkozása esetén nehezebb navigációra számíthatunk, ugyanakkor megnő a potenciál sokféle, esetleg szokatlan problémára való reagálásra. Ezek a tendenciák természetesen leegyszerűsítőek, és valós helyzetekben finomabb hangolású kvalitatív leírások informálnak a kommunikációs stratégiák és a kooperatív potenciál összefüggéseiről.

Korábbi terepkutatásaimat olyan oktatási helyzetekben végeztem, ahol roma diákok és nem roma tanárok közötti interakciókat figyeltem meg. Formális tantárgyi órákat és informális művészeti foglalkozások kommunikációs dinamikáit írtam le a fenti szempontok szerint, a közös tudás konstruálásának eseteiként tekintve ezekre a helyzetekre. Az itt bemutatott helyzetekkel ellentétben a közös tudás játékelméletben használatos fogalma (Lewis 1969) és a kooperáció játékelméleti alapú megközelítései meglehetősen jó magyarázó erővel voltak használhatók ezekben a helyzetekben (erről a terepkutatásról bővebben lásd Kéri 2016a). A jelen vizsgálatban alkalmazott speciálisabb elemzési keret jelenségek olyan tág körében lehet érvényes, ahol nem feltétlenül mutatkozik nyílt érdekelletét vagy konfliktus, de az itt felvázolt szempontok szerinti rátekintés mégis relevánsnak bizonyulhat.

Ahogy látni fogjuk, a bemutatott konkrét helyzetelemzésekben a perspektíváknak és horizontoknak nem csupán az egyéni és a közös kulturális, normatív szintjeire, személyes és „mi” perspektívákra tesztek utalást, hanem olyan köztes értelmezési régiókban keletkező problémákra is gondolok, melyek az egyéni és közös tapasztalatokon, mentális világ tulajdonításokon alapuló tartalmak, lehetséges és mintha beszédmódok közötti határok összemosásából adódhatnak. Leírásaimban többek között olyan adottságokra és dinamikákra hivatkozok, mint a helyzeteknek az egyének és tudástartalmak kapcsolódását, illetve a közösség és a megosztott tartalmak strukturálását meghatározó sajátosságai, illetve a kooperációhoz vagy harmonikus együttműködéshez, közösségalkításhoz mozgósított és mozgósítható kommunikációs befektetés. Kvalitatív elemzéseimben kitérek a kommunikáció verbális és nonverbális aspektusaira is. A rátekintésnek az alapja az a korábban már kifejtett észrevétel, hogy a közös struktúrák, közös horizontok vagy alapok megszilárdítása segíti a közösségi tudástétben való tájékozódást és a stratégiák kialakítását, leegyszerűsíti a kognitív feldolgozást, míg az összetett, gazdag egyéni tapasztalatokban gyökerező reprezentációk nagyobb teret engednek a változásnak, rugalmasabb együttműködési formákat tesznek lehetővé, ugyanakkor nehezítik a navigálást és

nagyobb kognitív erőfeszítéssel jár a fenntartásuk. Ennek fényében keresem különböző reprezentációs és kommunikációs módok lehetőségeit a kooperációs dinamikák alakításában. A bemutatott projekt sajátossága ebben a tekintetben az esztétikai elvek mentén való összerendezés, a vizuális alkotás és az így keletkező jelek bizonyos sajátosságainak kiaknázása az átmenet folyamatának támogatása érdekében.

A kutatási terep: a projekt keretei, gyakorlati célja és a módszerek

Tekintettel arra, hogy a bemutatott kutatási terep egyben egy civil projekt, melyet gyakorlati, társadalmi problémára reagáló célkitűzés motivál, elkerülhetetlen ennek a kontextusnak a rövid bemutatása az érthetőség érdekében. Fontos ugyanakkor, hogy különválasszuk egyfelől ezt a gyakorlati célt a kutatási kérdésvetéstől, másfelől a megvalósítás értékelése érdekében mozgósított módszereket a kutatást szolgáló megfigyelési módszerektől. Az itt részletezett, a projekt-célok mérését szolgáló eszközök és eredmények a kutatás szempontjából közvetlenül nem relevánsak, bemutatásuk pusztán a kontextus ismertetésének részeként történik.

Az itt példaként elemzett projekt pragmatikus célkitűzése az volt, hogy segítse a résztvevő Magyarországon élő bevándorlók informális kapcsolati hálójának bővülését mind magyarokkal, mind más bevándorlókkal. A kívánatos kapcsolatok természetét tekintve tehát az volt a cél, hogy személyes, lazán definiált viszonyokat erősítsen meg a lehető leghatékonyabb, kommunikációs szempontból reflektált vizuális művészeti módszerekkel. Olyan kötések kialakítása volt a cél, melyek tartalmi gazdagságuk és rugalmasságuk révén erősítik a résztvevők közötti kooperációs potenciált anélkül, hogy konkrét célhoz, pragmatikus vagy szakmai kerethez kötődnének. A projekt hatását az elgondolás szerint az itt kialakuló konkrét kapcsolatok mellett a nem explicit módon tanított, hanem a használat során elsajátított új kommunikációs készségek hatványozhatják.

A projekt során négy, egyenként nyolc 3-6 órás alkalomból álló workshop-sorozatot valósult meg, összesen 23 (afgán, orosz, ukrán, amerikai, ausztrál, kínai, indonéz, görög, kazah, iráni, mexikói) bevándorló és 41 magyar résztvevő bevonásával. A projektet a szerző Soós Kata képzőművész-kutatóval közösen tervezte és vezette. A workshop-sorozatok tematikájukban különböztek egymástól, és a módszereikben is voltak hangsúlyeltolódások és eltérések. A cikkben elsősorban arra a két workshop-sorozatra fókuszálok, melyeknek megközelítését a tervezés és a megvalósítás során magam alakítottam. Az eredeti terveink szerint viszonylag zárt csoportokkal és valamekkora fluktuációval számoltunk, a gyakorlatban nagyobb volt a csoportok között az átjárás és az projekt időtartama során a csoportok összetétele is változott, így menet közben a módszereket ezekhez az adottságokhoz igazítottuk. A csoportok mind etnikai összetételükben, mind a résztvevők szociális háttere szerint sokszínűek voltak, és a résztvevők a migráns csoportokra jellemző változatos integrációs stratégiákat, és az ezekből fakadó változatos problematikákat képviselték. (Örkény és Székelyi 2009, Göncz et al. 2009) Az itt bemutatott helyzetet részletesebben elemzési ebből a szempontból Kéri és Soós (2015).

Az akció során tehát olyan koordinált kommunikációs folyamatot kellett terveznem, amely nem valamilyen konkrét közös cél megvalósítására, közös normatív keretek vagy identitás kialakítására irányul, hanem olyan módon kínál horgonypontokat, közös alapot a résztvevők számára, hogy közben képes kezelni a szerteágazó irányultságokat, az egyéni tapasztalatok különbözőségét. A mély, személyes szintekben gyökerező kapcsolódásokat részben közös tapasztalatokra, részben a vizuális alkotásokra mint hordozható, képlékeny jelentést hordozó jelekre építettem. Mindeközben nem törekedtem a kulturális háttér és az egyéni tapasztalatok, identitásjelölők szisztematikus feltárására és fordítására, erre a projekt keretein belül nem is lett volna lehetőség. Vázlatos, nagy vonalakban ismert és a projektben esetleges módon kibontakozó tapasztalati és tudáselemekkel dolgoztunk. Ezeket mozgósítottuk közös alapként, és ebbe szőttük bele a hozott kulturálisan beágyazott egyéni tapasztalati és tudáselemeket. Miköz-

ben a gyakorlatok egy része épp a különbségekre világít rá, ezeket nem elaboráljuk, helyette a közös alapot erősítjük.

Miközben nem zártuk ki annak lehetőségét, hogy a közös tevékenység valamilyen közös cél irányába terelődjön, sőt időről időre felvillantottuk ennek lehetőségét, a fent leírt általános célokat nem rendeltük ennek alá, és ahol ilyen közös cél nem látszott spontán kiemelkedni, nem erősítettük a folyamat ilyen irányú strukturálását. Egyfajta céltalanság, a tevékenységek lehorgonyzásának elkerülése, a lebegtetés olyan sajátosság volt, amelyet a résztvevőknek azért is nehezebbre esett kezelni, mert a projekt struktúrája a célorientált tevékenységek struktúrájához volt hasonló. Ezt a sajátosságot szintén tudatos, reflektált kommunikációval kezelte a projekt során használt módszer.

Felmerült például a lehetősége annak, hogy a workshop-sorozatok végén közös műalkotás készülhetne. Az ezzel kapcsolatos közös gondolkodás során felvetődő gazdag ötletek divergensnek maradtak, és a beszélgetéseket és alkotó folyamatokat inkább a tartalommegosztás és kapcsolatalakítás céljainak rendeltük alá, a következő szakaszokban ismertetett, esztétikai rendező elveken alapuló dinamikára hagyatkozva. Párhuzamosan több résztvevő is spontán módon magára vállalta a kezdeményezést és az irányítást, de nem törekedtünk a vezető és követő szerepek megszilárdítására, inkább a kölcsönös kíváncsiság fenntartását támogató kommunikációs dinamikákat részesítettük előnyben.

A projekt közvetett hozadéka volt egy már függetlenül megvalósult kiállítás, melyen a részt vevő bevándorlók közül azok vállaltak szereplést, akik maguk is művészek, vagy a projektől függetlenül is voltak ilyen ambícióik. A kiállítás szervezése során nehézséget okozott a kiállítói és kurátori szerepek eltérő értelmezése, ami részben a kulturális háttér, részben a tapasztalatok különbözőségének tudható be. Ezeket a nehézségeket szintén a projekt során használt és a későbbiekben részletezett nyitott verbális kommunikációs stratégiákkal sikerült áthidalni.

A vizuális jelek néhány releváns sajátosságáról

A képzőművészeti eljárások használata mellett szól többek között az, hogy a vizuális jelek különösen alkalmas jelentéshordozók a kutatásomban definiált helyzetekben általában, így az adott helyzetben is.

A vizuális jelek közvetlenül, instant módon hozzáférhetőek, így kommunikációs szempontból, az időbefektetés tekintetében gazdaságosak. Alkalmasak ugyanakkor arra, hogy változatlan formájuk mellett nyitott, lazán definiált, nem feltétlenül propozicionális természetű jelentéseket hordozzanak, támogatják a képlékeny értelmezéseket és perspektívákat. Építkezésre adnak módot, folytathatók, hordozhatók, és több ágens is dolgozhat velük akár egy időben is.

További adottságok, melyeket a művészeti eszközök használata támogat

A projekt során mindvégig arra törekedtünk, hogy a létrehozott, megosztott, megjelenített tartalmakat nem racionális, hanem esztétikai elven szerveződő rendben tegyük átláthatóvá, nyomon követhetővé; logikai rendek helyett esztétikai rendekkel és vonatkoztatási pontokkal segítsük az információk, tudástartalmak strukturálását. Az események során nagy mennyiségű vizuális produktumot állítottunk elő. A tartalmakat szándékosan laza struktúrában tartottuk mindvégig. Hierarchiák, célok, kategóriák, oksági, logikai viszonyok helyett vizuális analógiák, rímek, ütköztetés, színek, élményminőségek segítették a tartalmak összekapcsolását, és ezzel az összerendezéssel a nagy mennyiségű információ valamilyen koordinálását. A produktumokat újra és újra elővettük, újrahasznosítottuk, változtattuk a viszonyaikat, új jelentéseket rendeltünk hozzájuk, például úgy, hogy kész festményeket új installációban jelenítettünk meg olyan szövegtöredékek kíséretében, melyeket nem a képek szerzői írtak hozzájuk, hanem más nézők

reflexióit tartalmazták. Ezzel megőriztük a közös és ismerős jellegüket, miközben rugalmas és nyitott jelentésháló részévé váltak.

Fontos szerepet kapott a folyamatban a csoportos kreativitás, melyet reflektált módon, az egyéni kreativitás ismert dinamikáira (Boden 1994, Csíkszentmihályi 1998) építve, facilitált folyamatban támogattunk. Mindeközben számolnunk kellett azzal, hogy a folyamat során olyan kognitív mozzanatok is meg kell osztaniuk a résztvevőknek egymással nyilvánosan, melyek az egyéni kreatív folyamatban nem kerülnek megosztásra, sőt akár meg sem fogalmazódnak tudatosan. Ami az egyéni kreatív folyamatnak ebben az inkubációs fázisában történik, azt a közösségi helyzetben olyan speciális kommunikációs folyamattal kezeltük, amely nyitott, megengedő, nem normatív, támogatja a spontaneitást, lezáratlanságot, logikátlanságot, a vizuális produktumokhoz kötve; a nem kifejtett vagy kibontott, nem szabatos, félkész tartalmak megmutatását, a kísérletező, próbálkozás jellegű akciókat és a kudarcot. Ahol pedig viszonyokat állítottunk fel, ott nem törekedtünk az ellentmondás-mentességre. Egy alkalommal például absztrakt alkotások születtek az kedvelt és undorkeltő ízek témájára. Ezeket az alkotásokat azután térbeli mátrixban helyeztük el a kellemes, kellemetlen és szép, taszító kategóriái mentén. Az első körben a rend az egyes képek alkotóinak eredeti szándéka határozta meg, azután más résztvevők új reflexiói alapján a mátrixot több lépésben rendeztük át és alakítottuk tovább, majd vetített, az így generált jelentéstől már elvonatkoztatott szintérréppé alakítottuk, ami egy installáció része lett. Itt elsősorban a jelentések folyamatos továbbgördítése, mozgásban tartása, elengedése, a véletlenek és a spontán mutatkozó lehetőségek játszottak szerepet. Ennek megfelelően alakítottuk ki a verbális stratégiákat is, ezeket a következő szakaszban részletezem.

Nem volt célunk közös identitáskellékek vagy normák és konszenzuális értelmezési keretek generálása, az egyéni tapasztalatok valamiféle egységes közös keretben való felmutatása. Ugyanakkor törekedtünk arra, hogy a vizuális jeleket kognitív segédletként használjuk a gazdaságos feldolgozás, a nagy mennyiségű tartalom egyszerű kezelése érdekében, olyan horgonypontokat hozva létre, melyekhez a különféle (egyéni, közös, összehangolt) perspektívák rugalmasan és a tájékozódást segítő módon kapcsolódhattak. Nagyszámú vonatkoztatási pontot, lazán szervezett reprezentációs hálót generáltunk anélkül, hogy mindezt azonnal strukturáltuk volna racionális elvek mentén: a strukturálást, vagy valamiféle rendet az esztétikai dimenzió szolgáltatta. A verbális dimenzióban a lehető leghosszabb ideig komplex perspektívák fenntartására törekedtünk. Kerültük az általánosítások mentén való egyszerűsítést. Az egyéni beszámolókat az élmény, és nem a norma szintjéről indítottuk, és a beszélgetés moderálása során ennek a komplexitásnak a fenntartására törekedtünk. Ezzel párhuzamosan az alkotások minőségét sem értékeltük valamilyen magasabb szintű esztétikai szempont szerint.

Verbális stratégiák

A nyitott tartalmak kezelése általában nehéznek bizonyult, a résztvevőknek nem volt azonnal természetes, hogy nem vitattunk meg az alkotások minőségét, a különféle véleményeket, nem kerestük azok konvergenciáját, általánosságokat és igazságokat, nem törekedtünk a különféle nézőpontok összehangolására. Az egyik beszélgetés során a műalkotások élvezetéről, a résztvevők művészettel kapcsolatos preferenciáiról és a kreatív folyamattal kapcsolatos élményeiről volt szó. Itt mindjárt a témafelvetéskor személyes élményekre kérdeztünk rá, és mindvégig reflektált verbális stratégiákkal tartottuk fenn a rátekintésnek ezt a módját. Ez a reflektáltság elsősorban a propozicionális attitűd kifejezések következetes kezelését jelentette. Mentálisvilág-beszámolókat, és nem általános igazságítéleteket támogattunk. Nem arra kérdeztünk rá, hogy milyen a jó művészet vagy mik lehetnek a kreatív folyamat állomásai, hanem arra, hogy a résztvevők személy szerint milyen érzésekhez, gondolatokhoz kapcsolják azt az élményt, hogy egy műalkotás azt a benyomást kelti bennük, hogy az jó művészet, és mikor érzik azt a megélt

kreatív folyamat során, hogy a mű befejezett. A közel-keleti résztvevők itt elsősorban a művészetet, a befektetett munkát emelték ki, és maguk inkább kézműves alkotó élményeikről számoltak be, míg az európai és amerikai résztvevők inkább a műalkotások lélektani hatásával érveltek. A kérdések és nyugtázások tudatos általánosítást kerülő megfogalmazásával sikerült megmutatni a különböző élményvilágokat, ezek hiányában a beszélgetés hamar a vita, nézőpontok ütköztetése és a domináns nézőpont keresése felé tolódott.

A hozott perspektívákat a gyakorlatok során nem bontottuk ki, de esetenként lejelöltük, figyelve a propozicionális attitűdök szabatosságára, vagyis arra, hogy hogy forrásaik, szintaxisuk pontosan ki legyenek fejtve. Az előző szakaszban jellemzett, a jelentéseket folyamatosan mozgásban tartó, átmenetileg lehorgonyzó, rotáló, elsősorban esztétikai alapú folyamat támogatta ezt a stratégiát azzal, hogy segített az összetettséget időről időre redukálni.

Absztrakt tartalmak: az élmény szintaxisának dekonstruálása

A vizuális eszközök használata szolgálta azt a funkciót, hogy az élményeket, tudásokat időről időre megfosszuk propozicionális jellegüktől, és így a perspektívák eredendő különbségeit erősítő összetettségtől. Hasonlóképpen, az élmények komplexitásának dekonstruálását szolgálták a minél absztraktabb, érzékekhez közeli, kulturális komplexitásuktól és a mögöttük húzódó identitást hordozó mi-perspektíváktól megfosztott benyomásokra építő gyakorlatok. Ezeket a munkákat olyan érzékekhez közeli élményekből indítottuk, mint az ízek, textúrák, illatok. Jórészt absztrakt alkotásokat hoztunk létre, és a reprezentációs módszerek helyett a munkák olyan alapelemekből építkeztek, mint a színek vagy az absztrakt fogalmakat szimbolizáló, pragmatikus funkciójuktól megfosztott anyagok, tárgyak.

Ezzel a megközelítéssel azokat a személyes szinteket hoztuk előtérbe, ahol a kulturális meghatározottság már nem identitásként jelenik meg, a személyesség kerül előtérbe a csoporthoz való kötődést hordozó megfogalmazások helyett. Természetesen a kultúra ezekben a preferenciákban is mélyen be van ágyazva, a módszerek pedig ennek a visszabontását szolgálták, a személyközi viszonyok alakítása érdekében a nyers tapasztalatot hangsúlyozzák a vélemények vagy ideológiai állásfoglalások helyett.

Közös alap: Spontán, megengedő

A személyes szintek hangsúlyozása mellett különféle stratégiákkal engedünk teret rugalmas, megengedő módon a közös alapra való spontán rátalálásnak.

Természetes adottsága volt a projekthelyzeteknek a közvetlen közös tapasztalat, amely a perspektívák spontán összehangolása irányába hatott. A gyakorlatok egy részében az egyéni megközelítéseket, stratégiákat implicit módon, közös gyakorlatok útján emeltem be. A perspektívák különbségei így játékos módon, személyközi interakciókban bontakozott ki. A résztvevők ezekben az akciókban egymást instruálták, egymás munkáit használták önálló alkotáshoz alapként, vagy egyidejűleg dolgoztak közösen egy absztrakt képen. Egymás instruálása során megosztottuk például a „szem” és „kéz” funkciókat, verbális utasítások alapján alkottak a résztvevők úgy, hogy nem látták a tárgyat, amit festettek vagy rajzoltak. A folyamat menedzseléséhez elkerülhetetlen volt, hogy saját észlelési és kognitív folyamataikra reflektáljanak, reflexióikat verbalizálják. A másik munkájának folytatásakor a különféle egyéni jelentéseket menet közben elengedtük, csak a képpel magával foglalkoztak a résztvevők a második körben. Textúrákat jelenítettünk meg például egymásra rétegelve vagy egymás mellé sorolva, azután pedig egy harmadik fázisban, ismét az eredeti tartalmakat elengedve, újabb résztvevők adtak jelentést a képeknek, tárgyaknak. Így a kész alkotások több réteget hordoztak úgy, hogy a személyes élmények és reprezentációk nem organikusan, hanem anélkül rétegződtek egymásra, hogy a jelentéseket összekapcsoltuk volna.

Ezek a páros vagy kis csoportos helyzetek kommunikációs mediálás nélkül zajlottak. A verbális instruálás során bizonyult a legnehezebbnek a résztvevők számára az adaptáció, a saját perceptív és reprezentációs stratégiájuk itt merevebbnek mutatkoztak. Reflektált volt ugyanis a személyes élmény, de nem, vagy nem közvetlenül volt reflektált maga a tény, hogy ez egy személyes perspektíva. Ezzel szemben az egyazon tárgyra irányuló közös alkotás közben a „mi” perspektívában, illetve egymáshoz folyamatosan igazodó személytelen perspektívában megfogalmazott („ilyennek látom” helyett „ez ilyen”) reflexiók segítettek a munka összehangolásában. A tárgyra (képre) irányuló közös orientáció jobban segítette a cselekvés összehangolását, mint az észlelések reflektálatlan verbális stratégiákkal zajló megvitatása.

A közös és egyéni perspektívák közötti átjárást segítette az alkotó és befogadó szerepek folyamatos váltogatása. A rátekintésekkel együtt a munkákról és élményekről való beszéd-módok is folyamatosan váltakoztak az egyéni, a másokra vonatkozó személyes, és az általános perspektívák között. A munkákat időről időre kiragadtuk eredeti kontextusukból, és közös kontextusba, narratívába vagy átmeneti installációkba helyeztük őket. Egy közös főzés alkalmával például a menüt úgy állítottuk össze, hogy az ételekhez, például a színvilágukhoz a korábbi vizuális alkotásokból, a bennük és a reflexiókban visszatérő témákból merítettünk inspirációt. Az egységes közösségi élmény irányába mutató törekvések azonban nyitottak, lezáratlanok maradtak, a folyamatot mindvégig mozgásban tartottuk. A kommunikáció szimbolikus dimenziója így némiképp önálló életet élt, időről időre átmenetileg elszakadt a reprezentációs funkciójától. Miközben közös vonatkoztatási pontokként az alkotások mindvégig jelen voltak, olyan, az átmenetiség jellegével bíró szignifikációs teret képeztek, amelyben a jelentések nagy rugalmassággal, képlékenyek, a logikai viszonyok következetes fenntartása nélkül alakulhattak.

A projekt gyakorlati hozadéka, tanulságok

A projekt gyakorlati céljainak mérésére az informális személyes kommunikáció és spontán megfigyelések mellett interjúkat és kérdőíveket is használtunk. Kikérdeztük a résztvevőket arról, hogy mi motiválta őket a csatlakozásra, mik voltak a kezdeti elvárásaik és ezeket a projekt menynyire váltotta be, és számszerű adatokat gyűjtöttünk a kialakított ismeretségekről. Az általánosítható és számszerűsíthető eredményeken túl a projekt hozadékai közé tartozik a közösségi dinamikák kvalitatív változása, új közösségi helyzetek, mutakozási lehetőségek alakulása. A közösségi dinamikák általánosabb változásaival kapcsolatos elvárásainkat, ezek megvalósulását és a felmerülő nehézségeket a cikk elemző szakaszaiban kifejtettem.

A résztvevők változatos motivációkról számoltak be, de az alkotás lehetősége, a más kultúrákról való tanulás, a tartalmas szabadidős tevékenység mellett a többségük megemlítette az új kapcsolatok kialakításának a lehetőségét is. A résztvevőknek több mint a fele találkozott más résztvevőkkel a workshopokon kívül is, és voltak, akik második szintű kapcsolatokat is kialakítottak.

Elméleti hozadék, általánosítható eredmények

A projekt módszertani tervezése során olyan általánosabb kommunikációs szempontokat mozgósítottam, melyeket korábbi terepkutatásaim és elméleti megfontolások alapján relevánsnak találtam a kooperáció dinamikáinak és lehetőségeinek alakulása szempontjából. Ezen szempontok általánosabb leírása olyan elméleti keretet eredményezhet, amely a társadalmi helyzetek szélesebb körének elemzése és koordinálása során alkalmazható.

Az itt bemutatott projekt legfőbb sajátossága az volt, hogy a közösségi viszonyokat, a közös tudásokat és jelentéseket a lehető legszélesebb, legrugalmasabb kooperációs potenciál érdekében időben minél tovább és minél mélyebb szinteken nyitva hagyta a folyamat során,

miközben időről időre lehetőséget adott a közös alapok megtalálására. Az átmenet és kapcsolódás katalizálásának legfőbb eszköze a vizuális jelek bizonyos tulajdonságainak kiaknázása volt, melyet a verbális kommunikáció reflektált mediálása egészített ki a kitűzött gyakorlati céloknak alárendelt módon. Az egyéni perspektívák összetettségének minél hosszabb ideig való fenntartása mellett esztétikai alapú összerendezésekkel kísérletezett, hogy feltárja és megtalálja a résztvevők számára releváns jelentéseket és kényelmes viszonyokat. Ezáltal nagy mennyiségű tartalmat tudott mozgósítani laza struktúrában, a kognitív folyamatokat esztétikai rendező elvekkel támogatva.

A tervezés során használt módszer alapja a folyamatban mutatkozó tartalmak, tudások, jelentések, viszonyok összekapcsoltságának és strukturálásának folyamatos hangolása. Az eszköztár, melyet ennek érdekében mozgósítottunk, elsősorban a kommunikációs folyamat vizuális és verbális elemeire épített ebben az esetben.

Ennek a leíró-elemző (és tervezhető) eszköztárnak az elemei összefoglalva és az itt bemutatott esettől függetlenül általánosítva ismertetem. A verbális megnyilvánulások elemzésének egyik eszköze a mentális világ tulajdonítások forrásainak feltárása, vagyis annak megállapítása, hogy amikor a beszélők egymás gondolataira, érzéseire, vélekedéseire, tudására utalnak, ezeket a megnyilvánulásokat egyéni beszámolókra, közös élményekre, általánosításokra, sztereotípiákra, vagy milyen más előzményekre alapozzák. A verbális szinten elemezhető az egyéni, közösségi, normatív, általános, mintha, lehetséges világ (stb.) perspektívák kezelése. A közös tudás formálásának fontos eleme az ilyen perspektívák közötti közlekedés, átjárások navigálása. Így az, hogy milyen gyakorisággal, milyen adottságok mellett adnak a résztvevők teret például az általánosításnak, a normatív beszédmódnak, fontos szerepet játszik a kooperációs dinamikák alakításában. A komplex egyéni perspektívákat tartalmazó beszámolók koordinálása komoly kognitív befektetést igényel, miközben az ilyen adottságokkal bíró kommunikáció flexibilisebb kooperációs módokat támogat. A kategorizáló, általánosító, normatív rátekintések és beszédmódok kognitív szempontból gazdaságosabban kezelik a közösségi tudásokat, ugyanakkor kevésbé hajlékonyak, ellenállnak a változásnak az átmeneti helyzetekben. A jelek a logikai és strukturális viszonyok, racionális elvek prezentálásában lehetnek szigorúak és következetesek, vagy hordozhatnak laza, képlékenyen alakítható jelentéseket. Ahogy az elemzésekben bemutattuk, a vizuális jelek különösen alkalmasak lehetnek arra, hogy ilyen laza jelentéseket hordozzanak, de az átmeneti, nagyfokú határozatlansággal, bizonytalansággal jellemzett helyzetekben való navigálást támogathatják más nonverbális vagy verbális kommunikációs módok is.

A tartalmak, élményvilágok kapcsolódásának és strukturálásának dinamikai kvalitatív módon elemezhetőek a nonverbális és verbális szinteken, és alapulhatnak például absztrakt, racionális, affektív, esztétikai elveken. Az itt felvázolt elemzési elvek listája nem kimerítő, bővíthető, és vele kvalitatív módon leírható az egyéni és közösségi világok rendszere, ezek viszonyai, az adott helyzetben vagy közösségben megvalósítható kooperációs potenciállal összefüggésben. Segítségükkel magyarázható, hogy a kommunikációs stratégiák az adott helyzetben hogyan képesek kezelni a bevezetőben ismertetett átmeneti, bizonytalansággal és határozatlansággal jellemzett helyzetek kooperációs dinamikáit.

A cikkben ismertetett folyamat legfontosabb sajátossága ebben a tekintetben az, hogy a bizonytalanság, határozatlanság, lazán definiált társas és tartalmi viszonyok tekintetében szélsőséges dinamikát képvisel. Ebben az értelemben épp a normatív vagy csoport alapú, feszes, folyamatos illesztéssel dolgozó folyamat ellenpontja. A vizsgálat legfontosabb annak demonstrálása, hogy esztétikai elvek, vizuális alkotással létrehozott kommunikátumok, közösségi kreatív folyamatok támogathatják a kooperáció alapjainak konstruálását olyan helyzetekben, ahol a tartalmak racionális elven való összehangolása problematikus lehet.

Irodalom

- Binmore, Ken G. (1994) *Game Theory and the Social Contract*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Boden, Margaret A. (1994ed.) *Dimensions of Creativity*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Csikszentmihályi, Mihály (1998) *Creativity. Flow and the Psychology of Discovery and Invention*. Oxford University Press
- Csikszentmihályi, M. (1999) Kreativitás és társadalom. In: *Fizikai Szemle*, 3: 92–104.
- Csikszentmihályi, Mihály – Sawyer, Keith (1995) Creative Insight: The social nature of a solitary moment. In: Robert J. Sternberg – Janet E. Davidson (eds.) *The nature of Insight*. Pp. 329–364. New York: Cambridge University Press.
- Eysenck H. J. (1994) The Measurement of Creativity In: Boden, Margaret A. (ed.) *Dimensions of Creativity*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Gintis, Herbert (2009) *The Bounds of Reason. Game Theory and the Unification of the Behavioral Sciences*. Princeton University Press.
- Glaser, Barney G. (1965) The Constant Comparative Method of Qualitative Analysis. *Social Problems*, 12, pp. 436–45. <http://dx.doi.org/10.2307/798843>, <http://dx.doi.org/10.1525/sp.1965.12.4.03a00070>
- Good, David (1988) Individuals, Interpersonal Relations, and Trust. In: Gambetta, Diego (ed.): *Trust. Making and Breaking Cooperative Relations*. (pp. 31–48) Oxford, Blackwell.
- Göncz, Borbála et al (2009) Állampolgári Tanácskozás a bevándorlók integrációjáról – összefoglaló tanulmány. Budapest. Available from: http://www.etk.uni-corvinus.hu/file_admin/user_upload/hu/tanszekek/tarsadalomtudomanyi/szti/etk/vegyes_2010/Kutatasi_Jelentes.pdf [Accessed: 30 Jan 2015]
- Grice, Paul H. (1975) Logic and Conversation. In: Cole, Peter – Morgan, Jerry L. (eds.): *Syntax and semantics 3: Speech acts*. New York: Academic Press, pp. 41–58. http://dx.doi.org/10.1057/9780230005853_5
- Horányi, Özséb (2009) Arról, ami szignifikatív és arról, ami kommunikatív; valamint arról, ami problematikus (szinopszis, 7.3 változat). In: *Polihistória. Köszöntők és tanulmányok Buda Béla 70. születésnapja alkalmából*. (szerk. Bagdy Emőke – Demetrovics Zsolt – Pilling János), Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 201–235. Online: http://ozseb.horanyi.hu/participacio/szinopszis7_3.htm.
- Kéri, Rita (2016a) Seeking, negotiating and generating common ground in group settings. A field study in teaching situations involving Roma children. *KOME: An International Journal of Pure Communication Inquiry* (megjelenés alatt)
- Kéri, Rita (2016b) *Cooperation, Uncertainty, Creativity*. Doktori disszertáció, Budapesti Corvinus Egyetem.
- Kéri, Rita – Soós, Katalin (2015) Social Dynamics as Outcomes of a Creative Process In: Rimkuté, A. (ed.) *Culture and Creativity in Urban Development. Scholarly Papers*. Kaunas University.
- Krebs, Dennis (2005) The Evolution of Morality In: Buss, David M. (ed.) *The Handbook of Evolutionary Psychology*. New Jersey. <http://dx.doi.org/10.1002/9780470939376.ch26>

- Kurzban, Robert – Neuberg, Steven (2005) Managing Ingroup and Outgroup Relationships. In: Buss, David M. (ed.): *The Handbook of Evolutionary Psychology*. New Jersey. <http://dx.doi.org/10.1002/9780470939376.ch22>
- Lewis, David (1969) *Convention. A philosophical Study*. Harvard University Press.
- Örkény, Antal – Székelyi Mária (2009) Az idegen Magyarország: Hat migráns csoport összehasonlító elemzése. In: *Bevándorlók Magyarországon: Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet és az ICCR Budapest Alapítvány által végzett kutatás zárótanulmányai*. 81–123.
- Simon, Herbert (1982) *Models of Bounded Rationality: Empirically grounded economic reason*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Polányi, Mihály (1994) *Személyes tudás*, Budapest, Atlantisz. (Original edition: *Personal Knowledge*. Chicago, 1958.)
- Schulze, Gerhard (2000) Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. A mindennapi élet esztétizálódása. (részlet az 1. Fejezetből) *Szociológiai Figyelő* 1,2: 135–157.
- Sperber, Dan – Wilson, Deirdre (1986) *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford, Blackwell.
- Tomasello, Michael (2008) *Origins of Human Communication*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Tooby, John – Cosmides, Leda (2005) Conceptual Foundations of Evolutionary Psychology In: Buss, David M. (ed.) *The Handbook of Evolutionary Psychology*. New Jersey.
- Turner, Victor (1969) *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*, Aldine Publishing Company.
- Vugt, Mark van (2012) The missing link: Leadership, identity and the social brain. *British Journal of Psychology*, Vol 103, Issue 2, pp. 177–179. <http://dx.doi.org/10.1111/j.2044-8295.2011.02082.x>
- Wilson, David Sloan (2007) Group-Level Evolutionary Processes. In: Dunbar, Robin – Barrett, Louise (eds.) *The Oxford Handbook of Evolutionary Psychology*. Oxford University Press. <http://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198568308.013.0005>